

تجلی آموزه توبه به مثابه کنش دراماتیک در پی رنگ اصلاح

رسول صادقی*

غلامرضا یوسفزاده** (نویسنده مسئول)

چکیده

هدف: پی‌رنگ یکی از مهم‌ترین ارکان فیلمنامه است که از جهت مضمون و سیر تحول شخصیت انواع گوناگونی دارد. پی‌رنگ اصلاح، یکی از انواع پی‌رنگ است که قرابت زیادی با آموزه توبه دارد. با توجه به اهمیت توبه و اصلاح در آموزه‌های دینی، در این پژوهش تلاش شده مواد لازم جهت نگارش پی‌رنگ را با موضوع توبه در اختیار مخاطب قرار دهد.

روش: در این پژوهش جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای است. در ادامه با روش تحلیل روایت، پی‌رنگ چهار قصه توبه‌محور، براساس نظریه پی‌رنگ جان تروبی تحلیل می‌شود و عناصر پی‌رنگ اصلاح اصطیاد می‌گردد؛ در نهایت نیز آموزه توبه با پی‌رنگ اصلاح تطبیق داده می‌شود تا تأثیرات و تجلی توبه را در این پی‌رنگ نشان دهیم.

یافته‌ها: براساس نتایج حاصل شده، پی‌رنگ اصلاح پنج عنصر دارد:

الف: انجام خطا یا گناه؛

* کارشناسی ارشد، ادبیات نمایشی، دانشگاه صدا و سیما، دانشکده دین و رسانه، قم، ایران،

.sadaghii@chmail.ir

** استادیار، اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه، قم، ایران، uosfzadeh@gmail.com

ب: عامل ایجاد پشیمانی؛

ج: اظهار پشیمانی؛

د: جبران؛

ه: پذیرش توبه.

از طرفی باتوجه به عامل پشیمانی و تأثیر آموزه توبه در پی‌رنگ اصلاح، این پی‌رنگ به سه زیرمجموعه تقسیم می‌شود:

الف) گاهی پشیمانی به واسطه قرارگرفتن شخصیت خطاکار در موقعیت دشوار است؛ مانند قصه حضرت یونس علیه السلام؛

ب) گاهی پشیمانی به واسطه مواجهه با امری مقدس به شکل مستقیم است؛ مانند قصه فرانسیس آسیسی و فضیل بن عیاض؛

ج) گاهی نیز پشیمانی به واسطه شخص دیگری است؛ مانند قصه کعب بن مالک. نتیجه‌گیری: باتوجه به این تقسیم‌بندی، نویسنده فیلمنامه دینی با پی‌رنگ توبه، می‌تواند براساس انواع عامل پشیمانی پی‌رنگ‌ها، فیلمنامه‌های متعددی به نگارش درآورد. کلیدواژه‌ها: پی‌رنگ، پی‌رنگ اصلاح، توبه، جان تروبی.

مقدمه

هر متن نمایشی اعم از فیلمنامه یا نمایشنامه دارای پی‌رنگ است. پی‌رنگ تعاریف مختلفی دارد که به‌طور کلی عبارت است از منتخبی از حوادث زندگی شخصیت‌ها که در نظمی با معنا قرار گرفته‌اند تا عواطف خاصی را برانگیزند و نگاه خاصی را به زندگی بیان کنند. (مک‌کی، ۱۳۹۷: ۲۴) نویسندگان مختلف، برای پی‌رنگ مراحل متفاوتی را ذکر کرده‌اند اما کامل‌ترین و دقیق‌ترین مراحل پی‌رنگ در کتاب آناتومی داستان اثر «جان تروبی»^۱ می‌باشد که متناسب با مضمون و مباحث اخلاقی و روان‌شناختی به تشریح آن پرداخته است. جان تروبی ۲۲ مرحله برای پی‌رنگ شرح می‌دهد و از زاویه مضمون نیز به آن نگاه می‌کند.

1. John Truby .

باتوجه به تعریف پی‌رنگ و دخالت شخصیت در شکل پی‌رنگ و مضمون کلی اثر، تقسیم‌بندی ثانویه‌ای از پی‌رنگ شکل می‌گیرد. بر همین اساس برخی بیست کهن‌الگو را برای پی‌رنگ برشمرده و برخی دیگر، انواع پی‌رنگ را به سه دسته تقدیر، منش و اندیشه تقسیم کرده‌اند و پی‌رنگ اصلاح در این تقسیم‌بندی ثانویه، در دسته منش قرار می‌گیرد. در این پی‌رنگ، قهرمان دچار تحول اخلاقی از بد به خوب می‌شود؛ از شرارت دست می‌کشد و در صدد جبران گذشته برمی‌آید. از طرفی پی‌رنگ اصلاح شباهت زیادی به آموزه توبه دارد؛ زیرا همان‌طور که شخصیت اصلی در پی‌رنگ اصلاح دچار تحول اخلاقی از بد به خوب می‌شود، شخصیت توبه‌کننده نیز همین سیر تحول از بدی به نیکی را طی کرده و مانند شخصیت اصلی در پی‌رنگ اصلاح، در صدد جبران گذشته برمی‌آید. از این رو آموزه توبه در قالب پی‌رنگ اصلاح، دست‌مایه آثار نمایشی تلویزیونی و سینمایی فراوانی در ایران بوده؛ اما متأسفانه این آثار در استفاده از پی‌رنگ اصلاح، به علت عدم شناخت پی‌رنگ اصلاح و نسبت آن با آموزه توبه، دچار شعارزدگی شده و باورپذیر نبوده‌اند.

برای حل این مشکل باید آموزه توبه به مثابه یک کنش دراماتیک عینی‌سازی شود؛ یعنی عناصری از آموزه توبه مطرح شود که طرح داستانی را شکل داده و انتقال مضمون توبه از طریق آن امکان‌پذیر باشد. به همین منظور ماهیت، مراحل، منشأ و موانع تحقق توبه و نمود عینی آنها در کنش‌های شخصیت در قالب اصلاح و جبران گذشته، با تأکید بر آراء آیت‌الله مصباح یزدی تحلیل شده است. از این رو با تطبیق تجلی آموزه توبه بر عناصر پی‌رنگ اصلاح از منظر جان‌ترویی، ظرفیت توبه در پی‌رنگ اصلاح برجسته خواهد شد. ذکر این نکته ضروری است که باتوجه به اینکه عناصر پی‌رنگ اصلاح به شکل مکتوب دچار فقر نظری است، نگارنده با تطبیق عناصر پی‌رنگ چهار قصه دینی با مضمون توبه و اصلاح مانند فرانسیس آسیسی، حضرت یونس علیه السلام، فضیل بن عیاض و توبه کعب بن مالک با نظریه پی‌رنگ جان‌ترویی و اصطیاد پی‌رنگ اصلاح، به پرسش‌نهایی پاسخ می‌دهد. بنابراین پرسش اصلی پژوهش حاضر عبارت است از اینکه عناصر پی‌رنگ اصلاح با تأکید بر آموزه توبه و براساس نظریه جان‌ترویی چیست؟ این پرسش خود به دو پرسش فرعی ذیل تقسیم می‌شود:

≠ عناصر پی‌رنگ اصلاح در تطبیق با نظریه پی‌رنگ جان تروبی بر چهار قصه فرانسویسی آسیسی، حضرت یونس علیه السلام، فضیل بن عیاض و توبه کعب بن مالک چگونه انعکاس می‌یابند؟

≠ عناصر پی‌رنگ اصلاح چگونه بر آموزه توبه قابل تطبیق است؟

پس از پاسخ به پرسش‌های اصلی و فرعی، به هدف اصلی این پژوهش که همان تبیین عناصر پی‌رنگ اصلاح در عینی‌سازی آموزه توبه به مثابه یک کنش دراماتیک است، دست پیدا می‌کنیم.

باتوجه به استقراء صورت‌گرفته در مقالات، پایان‌نامه‌ها و کتاب‌های مختلف، متأسفانه عنوان پی‌رنگ اصلاح، مورد پژوهش جدی و مفصل قرار نگرفته؛ از این رو به طریق اولی هیچ تحقیق علمی در مورد پی‌رنگ توبه وجود ندارد؛ تا جایی که می‌توان اصطلاح «پی‌رنگ توبه» را مفهوم جدیدی در ادبیات فیلم‌نامه‌نویسی ذکر کرد. اما درباره عنوان کلی پی‌رنگ و همچنین پی‌رنگ اصلاح، تحقیقات معدودی صورت گرفته که این تحقیقات به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف: برخی از این تحقیقات، داستان یا فیلمی را انتخاب می‌کنند و بر یکی از نظریات پی‌رنگ، تطبیق می‌دهند؛ مانند صاحب الفصول (۱۳۹۵) که پایان‌نامه‌ای را با عنوان «بررسی ویژگی‌های پی‌رنگی سه فیلم (اسب تورین، لاک و پسرانگی) و ارتباط ساختار پی‌رنگی آنها به نحوه دکوپاژ فیلم» را به نگارش درآورده است. مؤلف پس از بررسی تطبیقی سه نوع پی‌رنگ کلاسیک، مدرن و پست‌مدرن با سه نوع دکوپاژ کلاسیک، مدرن و پست‌مدرن به این نتیجه رسیده که رابطه میان پی‌رنگ و دکوپاژ امری نسبی است و به فیلم و کارگردان برمی‌گردد. با این وجود درستی این رابطه در همه گزینه‌ها اثبات نمی‌شود؛ زیرا روش پژوهش این اثر، مطالعه موردی است و این‌گونه نمی‌توان حکم کلی ابداع کرد. از طرفی این پایان‌نامه شباهتی با پژوهش حاضر جز در بررسی عنصر پی‌رنگ ندارد.

ب: برخی دیگر از تحقیقات پیرامون عنصر پی‌رنگ، بیشتر در مورد تبیین خود پی‌رنگ و نظریات و مکاتب پیرامون آن می‌باشد. به عنوان مثال بی. تویاس (۱۳۹۵) در کتاب «بیست

کهن‌الگوی پی‌رنگ و طرز ساخت آنها» پس از ارائه توضیحات کلی درباره پی‌رنگ، بیست کهن‌الگوی پی‌رنگ را با ذکر مصادیقی از ادبیات نمایشی و داستانی توضیح می‌دهد. از میان این بیست الگوی پی‌رنگ، پی‌رنگ بلوغ و تغییر، بیشترین شباهت را به پژوهش حاضر یعنی پی‌رنگ اصلاح دارد. تفاوت اصلی این کتاب با پژوهش حاضر نیز در مسئله توبه است. از طرفی، ایرانی (۱۳۸۰) در کتاب «هنر رمان» و در بحث انواع طرح که ترجمه مقاله شکل‌های طرح «نورمن فریدمن» است، انواع طرح را به سه دسته تقدیر، منس و اندیشه تقسیم می‌کند. این کتاب و البته مقاله نورمن فریدمن، بیشترین ارتباط را با پی‌رنگ اصلاح دارند؛ اما متأسفانه بسیار مختصر به آن پرداخته‌اند و تأثیر توبه نیز در آن بیان نشده است.

پی‌رنگ از منظر جان تروبی

پی‌رنگ در اصطلاح عبارت است از «نقشه، طرح یا الگوی رخدادهای در یک نمایش، شعر یا قصه». به بیان دیگر، پی‌رنگ، توالی حوادث یا رخدادهای یک داستان است. ارسطو در کتاب فن‌شعر، پی‌رنگ را یکی از شش عنصر تراژدی معرفی می‌کند. او پی‌رنگ را به تقلید کنش و ترتیب وقایع تعبیر می‌نماید. با این وجود پی‌رنگ از آنچه ارسطو در نظر داشت انعطاف‌پذیرتر است. (مقدادی، ۱۳۹۳: ۳۱۵) به همین دلیل جان تروبی دیدگاه ارسطو در مورد پی‌رنگ را قبول ندارد؛ زیرا آنقدر تنوریک و پیچیده است که نمی‌توان آن را عملاً به کار بست. تروبی معتقد است ساختار سه‌پرده‌ای با وجود اینکه درکش خیلی راحت‌تر از دیدگاه ارسطو در مورد پی‌رنگ است اما به شکل ناامیدکننده‌ای ساده‌انگارانه و از بسیاری جهات کاملاً غلط است. (تروبی، ۱۳۹۲: ۱۲) از این رو جان تروبی پی‌رنگ را این‌گونه تعریف کرده: بافتن خطوط مختلف کنش یا رشته‌های وقایع، به نحوی که داستان با حرکتی پیوسته از آغاز به میانه و به پایان امتداد یابد. به عبارت دقیق‌تر، پی‌رنگ، رقص ظریف میان قهرمان و تمام حریفان وی را درحالی که برای رسیدن به هدف واحدی می‌جنگند، دنبال می‌کند. (همان: ۳۹۸)

نظریه پی‌رنگ جان تروبی با توجه به تعریف او از پی‌رنگ، بر ۲۲ مرحله استوار است. این مراحل در واقع ترکیبی از نظام‌های متعدد بدنه داستان هستند که در یک خط پی‌رنگ واحد

بافته شده‌اند. آنها حاصل ترکیب شبکه شخصیت، مباحثه اخلاقی، دنیای داستان و رشته حوادثی می‌باشند که در واقع پی‌رنگ را می‌سازند. اما نکته پایانی که باید به آن توجه کرد اینکه این ۲۲ گام، قابل تغییر بوده و باید منعطفانه با آنها برخورد کرد. (همان: ۴۱۳-۴۱۴) در جدول ذیل، مراحل بیست‌ودوگانه پی‌رنگ از منظر جان تروبی به‌طور خلاصه آورده شده است. (همان: ۴۱۶-۴۷۰)

جدول ۱. (مراحل نظریه پی‌رنگ جان تروبی)

ویژگی‌ها	مراحل پی‌رنگ	
معرف گستره کلی تغییر قهرمان در داستان است.	مکاشفه نفس، نیاز و آرزو	۱
خاطره تلخ یعنی رویدادی در گذشته که هنوز ذهن مخاطب را درگیر کرده و دنیای داستان جایی است که قهرمان در آن زندگی می‌کند.	خاطره تلخ و دنیای داستان	۲
ضعف به دو دسته اخلاقی و روان‌شناختی تقسیم می‌شود و نیاز عبارت است از کاری که قهرمان باید انجام دهد تا زندگی بهتری داشته باشد.	ضعف و نیاز	۳
حادثه محرک، حادثه‌ای است از خارج که باعث می‌شود قهرمان هدفی پیدا کند و دست به عمل بزند.	حادثه محرک	۴
آرزو هدف مشخصی است که قهرمان دنبال می‌کند.	آرزو	۵
متحد، یکی از روش‌های اصلی برای تعریف قهرمان است.	متحد یا متحدان	۶
حریف، شخصیتی است که می‌خواهد راه قهرمان را برای رسیدن به هدف سد کند.	حریف و راز	۷
حریف در لباس متحد، شخصیتی است که ظاهراً متحد قهرمان، اما در واقع حریف یا متحد حریف است.	حریف در لباس متحد	۸

ویژگی‌ها	مراحل بی‌رنگ	
هنگامی که اطلاعات جدید و غافلگیرکننده به قهرمان می‌رسد، مکاشفه، تصمیم، تغییر آرزو و تغییر انگیزه هم‌زمان رخ می‌دهد.	نخستین مکاشفه و تصمیم: تغییر آرزو	۹
نقشه، مجموعه رهنمودهایی است که قهرمان برای رسیدن به هدف در پیش می‌گیرد.	نقشه	۱۰
هر چه نقشه حریف ظریف‌تر و پنهانی‌تر باشد بی‌رنگ بهتر می‌شود.	نقشه حریف و ضد حمله اصلی	۱۱
اعمالی که قهرمان برای شکست دادن حریف و رسیدن به پیروزی انجام می‌دهد.	تلاش	۱۲
وقتی قهرمان برای موفق شدن دست به اقدامات غیراخلاقی می‌زند، متحد در برابر او می‌ایستد.	حمله از سوی متحد	۱۳
شکست ظاهری فقط یک بار اتفاق می‌افتد و مخاطب گمان می‌کند واقعاً کار قهرمان تمام است.	شکست ظاهری	۱۴
بعد از شکست ظاهری، قهرمان به مکاشفه می‌رسد و این مکاشفه باعث تلاش، تغییر آرزو و انگیزه می‌شود.	دومین مکاشفه و تصمیم	۱۵
لحظه‌ای را گویند که مخاطب به اطلاعات جدید و مهمی دست یابد.	مکاشفه مخاطب	۱۶
این مکاشفه گام دیگری در راه آگاهی بیننده از مسائلی است که برای شکست حریف باید بدانند.	سومین مکاشفه و تصمیم	۱۷
این مرحله ممکن است در مراحل دیگر نیز هویدا شود. برای مثال قهرمان ممکن است با مرگ در مرحله شکست ظاهری مواجه شود.	دروازه، تونل وحشت، ملاقات با مرگ	۱۸
نبرد، همان کشمکش نهایی است که برنده مشخص می‌گردد.	نبرد	۱۹

ویژگی‌ها	مراحل پی‌رنگ	
آخرین مکاشفه نفس و جایی که قهرمان معمولاً متحول می‌شود و از حقیقت وجودی خود، آگاه می‌شود.	مکاشفه نفس	۲۰
وقتی قهرمان در مرحله مکاشفه نفس، کردار درست را می‌آموزد، باید تصمیم اخلاقی بگیرد که به کدام شیوه زندگی کند.	تصمیم اخلاقی	۲۱
در این مرحله، نیاز و آرزوی قهرمان برآورده می‌شود.	تعادل جدید	۲۲

باتوجه به مسئله این پژوهش که در مورد چگونگی بیان مضمون توبه و اصلاح به‌عنوان یک کنش اخلاقی از طریق پی‌رنگ است؛ جان تروبی در فصلی جداگانه که ذیل نظریه پی‌رنگ اوست، چگونگی بیان مباحث کلی اخلاقی در پی‌رنگ را بیان کرده است. از منظر تروبی، ساختار صرفاً حامل محتوا نیست؛ بلکه ساختار همان محتواست و ساختار در مقایسه با حرفی که شخصیت‌ها می‌زنند محتوای به مراتب قوی‌تری است. (همان: ۱۸۴) ازاین‌رو جان تروبی طی مراحل نشان می‌دهد که چگونه مباحث اخلاقی از طریق ساختار و در جریان کل داستان بیان می‌شوند. این مراحل که در پژوهش حاضر، مکمل نظریه پی‌رنگ جان تروبی به حساب می‌آید، به شرح ذیل هستند:

- ≠ ارزش‌ها: قهرمان با یک رشته باورها و ارزش‌ها آغاز می‌کند؛
- ≠ نقطه ضعف اخلاقی: قهرمان در آغاز داستان، به طریقی به دیگران آسیب می‌زند. او آدم شروری نیست؛ زیرا براساس ضعف خود عمل می‌کند یا از روش صحیح رفتار با دیگران بی‌اطلاع است؛
- ≠ نیاز اخلاقی: قهرمان برای اینکه رشد کند و زندگی بهتری داشته باشد، باید براساس ضعف اخلاقی خود، رفتار صحیح با دیگران را یاد بگیرد؛
- ≠ نخستین عمل غیراخلاقی: قهرمان تقریباً بلافاصله به طریقی عمل می‌کند که باعث رنجش دیگران می‌شود؛
- ≠ آرزو: قهرمان هدفی می‌یابد که برای رسیدن به آن، تمام چیزهای دیگر را قربانی می‌کند؛

- ≠ اعمال غیراخلاقی: قهرمان معمولاً در آستانه باختن به حریف است و مستأصل می‌شود. در نتیجه برای برنده شدن دست به اعمال غیراخلاقی می‌زند؛
- ≠ حمله از طرف متحد: نزدیک‌ترین دوست قهرمان مدعی می‌شود که روش‌های قهرمان غلط است؛
- ≠ تلاش و سواسی: قهرمان تقریباً دست به هر کاری می‌زند تا موفق شود؛
- ≠ اعمال غیراخلاقی: اعمال غیراخلاقی قهرمان تشدید می‌شود؛
- ≠ نبرد: صرف نظر از اینکه چه کسی برنده می‌شود، مخاطب متوجه می‌گردد که کدام ارزش‌ها و افکار برتر هستند؛
- ≠ کنش نهایی علیه حریف: قهرمان قبل از نبرد یا در خلال آن به آخرین کنش خود علیه حریف دست می‌زند؛
- ≠ مکاشفه نفس اخلاقی: نبرد به عنوان یک بوته آزمایش باعث مکاشفه نفس در قهرمان می‌شود؛
- ≠ تصمیم اخلاقی: قهرمان بین دو طرز عمل مختلف دست به انتخاب می‌زند؛
- ≠ مکاشفه تماتیک: مکاشفه تماتیک به قهرمان محدود نمی‌شود؛ بلکه شناختی است که مخاطب نسبت به نحوه عمل و زندگی صحیح آدمی در جهان پیدا می‌کند.

(همان: ۱۸۵-۱۸۸)

توبه

توبه از سوی بنده به معنای پشیمانی و بازگشت از خطا و از جانب خداوند به معنای پذیرفتن توبه بنده است. به این معنی که هرگاه با حرف جر «الی» بیاید مربوط به توبه بنده به درگاه الهی است و هرگاه با حرف جر «علی» بیاید به معنای پذیرفتن توبه از سوی خداوند است. با این توضیحات مشخص می‌شود که معنای نخست، مبنای بحث در این پژوهش است. (باقری‌صدر، ۱۳۹۸: ۴۰)

اگرچه در این پژوهش، آموزه توبه براساس دیدگاه آیت‌الله مصباح یزدی بررسی

می‌شود؛ اما تعاریف اصطلاحی توبه بین اندیشمندان شیعی تفاوت معناداری ندارد. این تعاریف، ویژگی‌هایی مانند متعلق توبه، مراحل توبه، موضوع توبه، منشأ توبه و غیره را شرح داده‌اند. (همان: ۴۵) آیت‌الله مصباح یزدی نیز با مطرح کردن بحثی با عنوان فرآیند توبه، زمینه‌های پیدایش توبه، موانع توبه و مراتب توبه را تحلیل و بررسی کرده است. (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: 67) تعمق در موارد مذکور و تطبیق آن با مراحل پی‌رنگ از منظر جان‌ترویجی، می‌تواند ما را به سمت تدوین پی‌رنگ اصلاح با توجه به آموزه توبه یاری دهد. از این‌رو در ادامه هریک از این موارد را در مباحث نظری آیت‌الله مصباح یزدی جست‌وجو و بررسی می‌کنیم.

زمینه‌های پیدایش توبه

روشن است که نخستین مقدمه و زمینه پیدایش اراده، دانستن است و تا انسان به چیزی آگاهی نیابد، میل و اراده آن در او پدید نمی‌آید؛ به همین دلیل راه شکل‌گیری اراده توبه، علم به زیان گناهان و ارزش و نقش توبه است. (همان: ۶۷-۶۸) انسان‌ها از جهت درک ضررهای گناه متفاوت هستند و هر شخصی متناسب با معرفت خویش به ضررهای گناه توجه دارد. برخی بیشتر به ضررهای مادی و برخی بیشتر به ضررهای اخروی گناه توجه دارند. (همان: ۷۳) بنابراین زمینه‌های پیدایش توبه شامل موارد ذیل می‌شود:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ژنرال جامع علوم انسانی

الف: علم به ضررهای دنیوی گناه: در احادیث متعددی، ضررهای دنیوی گناه شامل ضررهای جسمی و روانی ذکر شده است. به‌عنوان مثال امام جعفر صادق علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ يَمُوتُ بِالذُّنُوبِ أَكْثَرَ مِمَّنْ يَمُوتُ بِالْأَجَالِ وَ مَنْ يَعْيشُ بِالْإِحْسَانِ أَكْثَرَ مِمَّنْ يَعْيشُ بِالْإِعْمَارِ (طوسی، ۱۴۱۴: ۳۰۵): کسانی که به وسیله گناهان خود می‌میرند، بیش از کسانی هستند که با اجل‌های معین از دنیا می‌روند و کسانی که با نیکی‌های خود زندگی می‌کنند، بیش از کسانی هستند که با عمر [طبیعی] خود زندگی می‌نمایند». از دیگر مواردی که می‌توان به‌عنوان آثار دنیوی گناه برشمرد، فقر است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: «إِنَّ الذَّنْبَ يَحْرِمُ الْعَبْدَ الرَّزُقَ» (کلینی، ۱۳۸۷: ۷۳۰): همانا گناه بنده را از روزی محروم می دارد».

ب: علم به زیان‌های اخروی گناهان

گناه علاوه بر ضررها و آفت‌های دنیوی، دارای آفت‌ها و ضررهای اخروی نیز می باشد و این ضررها پایدارتر و به مراتب شدیدتر از ضررهای دنیوی گناه است. بسیاری از آیات قرآن از عظمت و شدت عذاب‌های اخروی و کیفر گناهان در آخرت حکایت می کنند؛ مانند آیه ۷ سوره مبارکه «بینه» که خداوند می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي تَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ»: همانا کافران اهل کتاب و مشرکان در آتش دوزخ جاودان هستند و اینها بدترین آفریدگانند». (مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۷۸-۸۰)

موانع توبه

باتوجه به اینکه توبه امری اختیاری است، برای تحقق آن بی شک موانعی وجود دارد. موانع توبه از منظر آیت الله مصباح یزدی به سه دسته هوای نفس، آرزوهای طولانی و شبهات تقسیم می شود. (همان: ۷۱-۷۲)

مراتب توبه

نوع و کیفیت قبول توبه انسان بستگی به کمیت و کیفیت تحول معنوی و پشیمانی انسان از لغزش‌ها دارد. باتوجه به این نکته در روایات مراحل و مراتبی برای توبه و استغفار معرفی شده که با تحقق کامل آنها، توبه و استغفار کامل عینیت می یابد. (همان: ۱۰۲) از جمله این روایات، حکمت ۴۱۷ نهج البلاغه است که امام علی علیه السلام در پاسخ به شخصی که گفت: «استغفر الله» فرمودند: «استغفار درجه بلند مرتبگان است و بر شش معنا دلالت دارد: الف) پشیمانی بر گناهان گذشته؛ ب) عزم بر ترک بازگشت؛ ج) حقوق مردم را چنان ادا کنی که وقتی خدا را ملاقات می کنی چیزی بر عهده تو نباشد؛ د) حق هر واجبی که ضایع ساخته‌ای

ادا کنی؛ ه) گوشتی را که از حرام بر بدنت روییده با اندوه آب کنی تا پوست بر استخوان بچسبد و گوشت نو بروید؛ و) رنج طاعت را به تن بپشانی، چنان‌که شیرینی گناه را بر او چشانده بودی؛ پس آنگاه بگویی: استغفر الله.»

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای برای گردآوری اطلاعات استفاده می‌کنیم. روش کتابخانه‌ای ترکیبی است از متن‌خوانی و استفاده از فیش، آمارخوانی و استفاده از جدول، تصویرخوانی و استفاده از نقشه. با توجه به موضوع پژوهش، فقط از روش متن‌خوانی و استفاده از فیش بهره می‌بریم. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۶۲ - ۱۶۳)

پس از آنکه محقق، داده‌ها را گردآوری کرد، باید مرحله جدیدی از فرآیند تحقیق که به مرحله تجزیه و تحلیل داده‌ها معروف است آغاز شود. تحلیل داده‌ها به شیوه تجزیه و تحلیل کیفی و کمی قابل تقسیم است. (همان: ۲۳۱ - ۲۳۲) در این پژوهش با توجه به مسئله و موضوع تحقیق، باید از روش کیفی استفاده کنیم. تحقیقاتی کتابخانه‌ای و نظری که در آنها اطلاعات به وسیله ابزارهای سنجش نظیر فیش، جدول، کارت و غیره گردآوری می‌شود، از نوع تحقیقات کیفی هستند. در این نوع تحقیقات، اسناد، مدارک، نوشته‌ها و آثار حکم داده را دارند که از جمع‌آوری، طبقه‌بندی، ارزیابی، مقایسه و تحلیل آنها محقق می‌تواند مجهول را کشف کرده و آن را ارزیابی کند. (همان: ۲۳۲ - ۲۳۳)

یکی از روش‌های تحقیق کیفی، تحلیل روایت است. در این روش می‌توان هر متنی را با در نظر گرفتن ویژگی‌های روایت، عناصر روایت، الگوی ارتباطی روایت، راوی و نقش آن در روایت و غیره مورد بررسی قرار داد. همچنین متون با در نظر گرفتن فنون مورد استفاده در پی‌رنگ نیز قابل ارزیابی هستند. (بهمنی، ۱۳۹۰: ۴۱)

بنابراین با توجه به عنوان پژوهش حاضر و بیان مسئله آن، تحلیل روایت در این اثر به تحلیل پی‌رنگ تقلیل پیدا می‌کند و برای تحلیل پی‌رنگ نیز از میان نظریه‌پردازان مختلف، از نظریات جان تروبی استفاده می‌شود. با توجه به مباحث بالا، در این پژوهش ابتدا مبانی نظری

با روش کتابخانه‌ای گردآوری شده و در ادامه با روش کیفی تحلیل روایت، پی‌رنگ قصه‌های مذکور تحلیل می‌شوند.

یافته‌ها

در این بخش با بررسی موردی پی‌رنگ چهار قصه توبه‌محور حضرت یونس علیه السلام، فضیل بن عیاض، کعب بن مالک و فرانسیس آسیسی و مقایسه آن با نظریه پی‌رنگ جان تروبی تلاش می‌شود تا پی‌رنگ اصلاح مورد بازشناسی قرار گیرد. در ادامه، پی‌رنگ اصلاح با آموزه توبه تطبیق داده می‌شود تا ظرفیت آموزه توبه در پی‌رنگ اصلاح عینی‌سازی شود.

خلاصه‌ای از داستان حضرت یونس علیه السلام

حضرت یونس علیه السلام قوم خود را به پرستش خداوند دعوت کرد اما آنها نا فرمانی کردند؛ بنابراین آن حضرت برای مردم آن سرزمین درخواست عذاب کرد و سپس از میان ایشان رفت. عالمی در بین قوم به مردم هشدار داد که برای جلوگیری از عذاب الهی توبه کنند؛ آنها پذیرفتند و توبه کردند و سپس عذاب برداشته شد. حضرت یونس پس از ترک قوم خویش، وارد یک کشتی شد؛ ولی در نهایت پس از وقایعی برای نجات کشتی مجبور شد به دریا پریده و در این هنگام وارد شکم ماهی شد. حضرت یونس در شکم ماهی توبه کرد و پس از مدتی، ماهی او را در کنار ساحل قرار داد. (خلیل پور و عبیدی‌نیا، ۱۳۹۵: ۲۷۵-۲۷۶)

خلاصه‌ای از داستان فضیل بن عیاض

فضیل بن عیاض یکی از راهزنان قدیمی بود. او روزی عاشق دختری می‌شود و به قصد رابطه از دیوار منزل آنها بالا می‌رود؛ در این هنگام صدای تلاوت آیه ۱۶ سوره حدید به گوش وی می‌رسد: «الْمَ يَأْنُ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ...» فضیل با شنیدن این آیه متحول شده و توبه می‌کند؛ سپس به کاروانسرای رفته و در آنجا متوجه می‌شود مردم از وی به شدت می‌ترسند. فضیل به جمع کاروانیان می‌رود و اعلام می‌کند دیگر به کسی آسیب

نمی‌زند. او در ادامه تبدیل به یکی از عرفای الهی می‌شود. (وبسایت پرسمان، ۲۴ دی ۱۴۰۱)

خلاصه‌ای از داستان کعب بن مالک

کعب بن مالک از اصحاب پیامبر ﷺ بود که در جنگ تبوک به علت غفلت و کاهلی شرکت نکرد؛ اما پس از بازگشت پیامبر، کعب پشیمان شد و برخلاف عده‌ای از مردم، حقیقت را به پیامبر گفت و توبه کرد. پیامبر ﷺ پذیرش توبه کعب را منوط به اذن الهی دانست و دستور داد تا آن زمان هیچ‌یک از مردم با کعب سخن نگویند. پس از مدتی طبق آیه ۱۱۸ سوره توبه، توبه کعب بن مالک پذیرفته شد. (ابن هشام، ۱۳۷۷: ۹۸۱-۹۹۱)

خلاصه‌ای از داستان فرانسیس آسیسی

فرانسیس آسیسی که جوانی مرفه و در پی خوشگذرانی بود، روزی در خواب می‌بیند که مسیح به او می‌گوید: کلیسای من در حال فروریختن است، آن را تعمیر کن. پس از آن آسیسی مشغول تعمیر کلیسای شهر شد و به خودسازی و دوری از لذت‌ها و مادیات دنیا پرداخت تا جایی که لباس‌های وی مندرس و افراد جذامی در اطراف وی زیاد شدند. پدرش که فردی متمول و آبروداری بود از این اقدام آسیسی ناراحت شد و او را حبس کرد؛ اما آسیسی گریخت و به سیر و سلوک ادامه داد تا جایی که حواریون و یارانی پیدا کرد. (جعفری، ۱۳۹۲: ۲۵-۳۰)

تحلیل عناصر پی‌رنگ اصلاح در قصه‌های مذکور

براساس تحلیل قصه‌های مذکور، برای پی‌رنگ اصلاح پنج عنصر قابل تصور است. این عناصر عبارت‌اند از:

الف: انجام خطا یا گناه؛ ب: عامل ایجاد پشیمانی و تحول؛ ج: اظهار پشیمانی؛ د: جبران؛ ه: پذیرش توبه و خطا. در ادامه به تشریح هریک از این موارد می‌پردازیم.

الف: انجام خطا یا گناه

در هریک از قصه‌های فوق، شخصیت اصلی در ابتدا خطایی انجام داده است. حضرت یونس علیه السلام نسبت به قوم خود صبر نکرده و آنها را ترک می‌کند؛ فضیل بن عیاض راهزنی نموده و قصد تجاوز به دختری را دارد؛ فرانسیس آسیسی اهل لذت‌های دنیا است و کعب بن مالک به دلیل تنبلی، جهاد را ترک می‌کند.

ب: عامل ایجاد پشیمانی یا تحول

عامل ایجاد پشیمانی و تحول در قصه‌های مذکور به دو دسته تقسیم می‌شود. در قصه حضرت یونس علیه السلام ایشان پس از قرارگرفتن در یک موقعیت دشوار به خطای خود پی برده و پشیمان می‌شود. در حقیقت همواره بین موقعیت دشوار و گناه شخصیت اصلی باید ارتباطی باشد که هم شخصیت اصلی متوجه خطای خویش شود و هم مخاطب به کشف برسد. به علت تمثیلی بودن بخشی از قصه حضرت یونس علیه السلام، ارتباط بین خطای حضرت یونس و قرارگرفتن در شکم ماهی، برای مخاطب مشخص نیست؛ ولی در آثاری با همین پی‌رنگ، این ارتباط کمابیش مشخص می‌باشد. به عنوان مثال در فیلم سینمایی «بازی»^۱ سلسله حوادثی برای شخصیت اصلی داستان که دچار تکبر و گوشه‌گیری است، رخ می‌دهد که سبب خارج شدن او از حالت افسردگی می‌شود و وی نیازمند کمک دیگران می‌گردد. همچنین می‌توان به «ولگرد دراگ استور»^۲ اشاره کرد که در آن مرگ دختر باعث تحول شخصیت اصلی می‌شود.

اما در قصه فضیل بن عیاض، کعب بن مالک و فرانسیس آسیسی، مواجهه شخصیت اصلی با امری مقدس و متعالی است. در قصه کعب بن مالک، امر مقدس همان حضور حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله است. امر مقدس برای فضیل بن عیاض، آیات قرآن و در قصه فرانسیس آسیسی نیز مکاشفه حضرت عیسی است. توبه بشر حافی و ابولبابه نیز از این سنخ

1. The Game.
2. Drugstore Cowboy.

می‌باشد. در این نوع پشیمانی، شخصیت اصلی بی‌شک باید بن‌مایه‌های دینی داشته باشد تا در مواجهه با امر مقدس، پشیمانی او باورپذیر باشد.

ج: پشیمانی

در این مرحله، شخصیت اصلی پشیمانی خود را ابراز و اظهار می‌کند. او واقعاً پشیمان است.

د: جبران

در این مرحله، شخصیت اصلی برای جبران خطا و گناهی که مرتکب شده، کنشی را انجام می‌دهد. البته منظور از کنش لزوماً انجام عمل بیرونی مانند فرانسیس آسیسی و فضیل بن عیاض نیست؛ بلکه تحمل سختی (مانند کعب بن مالک و ابولبابه) را نیز شامل می‌شود.

ه: پذیرش توبه

اگر به قصه توبه کعب بن مالک و یا قصه‌های دیگر مانند توبه ابولبابه دقت کنیم متوجه می‌شویم که گاهی صرف پشیمانی گنهکار، باعث پذیرش توبه او نزد خداوند نمی‌شود و لازم است شخص گنهکار اعمالی را به‌عنوان جبران گناه انجام دهد تا توبه او پذیرفته شود. در قصه کعب بن مالک، در همان ابتدای داستان، توبه رخ می‌دهد، ولی آنچه قصه را پیش می‌برد، تحمل سختی برای پذیرش توبه از درگاه الهی است.

مراحل پی‌رنگ اصلاح با تأکید بر نظریه پی‌رنگ جان تروبی

پس از شناخت عناصر پی‌رنگ اصلاح و تطبیق آن با نظریه پی‌رنگ جان تروبی، مراحل پی‌رنگ اصلاح نیز اصطیاد می‌شوند که در ادامه آنها را بیان می‌کنیم:

۱. ضعف و نیاز

شخصیت اول در پی‌رنگ اصلاح همواره فرد خطاکاری است که دارای

مجموعه‌ای از ضعف‌های اخلاقی و روحی است؛ مانند کعب بن مالک که تبیل یا ضعیف‌الایمان می‌باشد. این یکی از ویژگی‌های اصلی پی‌رنگ اصلاح است که همواره باید رعایت شود و در ابتدای داستان به شکل مستقیم یا غیرمستقیم نشان داده شود. از طرفی شخصیت خطاکار باید نیاز داشته باشد که بر این ضعف اخلاقی یا روحی غلبه کند. یعنی نویسنده باید نشان دهد که زندگی این فرد با این ضعف اخلاقی یا روحی دچار مشکل شده است.

۲. نخستین گناه

شخصیت اصلی باید در همان ابتدای قصه براساس همان نقاط ضعف باطنی، خطایی را انجام دهد؛ مانند حضرت یونس علیه السلام که از قوم خود کناره‌گیری کرد.

۳. آرزو

شخصیت اصلی در ادامه آرزویی دارد که در راستای همان نقطه ضعف و گناهی است که انجام داده است؛ مانند حضرت یونس که قصد فرار از قوم خود را دارد یا فضیل بن عیاض که آرزو دارد با دختری همبستر شود. البته گاهی ممکن است شخصیت اصلی آرزویی برخلاف نقطه ضعف و خطای خویش داشته باشد؛ ولی شخصیت اصلی به این تعارض یا التفاتی ندارد و یا مجبور می‌شود چنین آرزو و خواسته‌ای داشته باشد؛ مانند فیلم سینمایی «بازی» که آرزوی شخصیت اصلی، رهایی از دشمن فرضی است؛ ولی در همین فرآیند فرار، به نقطه ضعف خود غلبه می‌کند.

۴. حریف یا متحد در لباس حریف

در این مرحله، شخصیت خطاکار با عامل پشیمانی مواجه می‌شود. همان‌طور که در عناصر پی‌رنگ اصلاح بیان شد، یکی از عوامل ایجاد پشیمانی در شخصیت اصلی، قرارگرفتن او در موقعیت سخت و بغرنج است. این وضعیت در پی‌رنگ

اصلاح به دو شکل می‌تواند رخ دهد: یا حریف، شخصیت اصلی را در موقعیت دشوار قرار می‌دهد و یا اینکه متحد در لباس حریف، این کار را رقم می‌زند. در حالت دوم، ضد قهرمان و حریفی وجود ندارد؛ بلکه همه افراد، خیرخواه شخصیت اصلی هستند و فقط می‌خواهند او را از خطاها و گناهانش نجات دهند. بنابراین مراحل پی‌رنگ جان تروبی در پی‌رنگ اصلاح گاهی ممکن است دچار یک تغییر اساسی شود و آن اینکه به‌جای حریف، متحد در لباس حریف داشته و از این جهت استثنایی در عناصر پی‌رنگ جان تروبی به حساب آید؛ مانند فیلم سینمایی «بازی» و قصه حضرت یونس علیه السلام.

۵. نقشه

شخصیت اصلی برای رسیدن به آرزوی خود که در راستای ضعف اخلاقی خود است باید نقشه بکشد و تلاش کند. تا زمانی که شخصیت اصلی در حال نقشه‌کشیدن است، عامل پشیمانی یا فعال نشده یا روی او اثر نگذاشته است. به‌عنوان مثال در قصه فضیل بن عیاض، او برای همبستر شدن با دختر، نقشه می‌کشد، ولی پس از شنیدن آیه قرآن که عامل پشیمانی است دست از تلاش کشیده و آرزو تمام می‌شود. البته گاهی نقشه‌کشیدن برای جبران گناه است؛ مانند قصه فرانسیس آسیسی.

پروژه گامگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 مجله علمی-پژوهشی مطالعات دینی رسانه

۶. نبرد نهایی و ایجاد عامل پشیمانی

اگر شخصیت اصلی پشیمان نشد، حریف یا متحد در لباس حریف، شرایط سخت‌تری برای او قرار می‌دهد.

۷. جبران

شخصیت گنهکار پس از اینکه به‌راستی پشیمان شد و توبه کرد، درصدد جبران خطای خود است. گاهی جبران خطا لازم نیست؛ مانند برخی از گناهان حق‌الله؛ ولی در بسیاری از

موارد جبران بی شک لازم است؛ مانند قصه کعب بن مالک که او باید سختی دوری از مردم را تحمل کند تا خداوند توبه‌اش را بپذیرد؛ یا در فیلم سینمایی «وید بینچ»^۱ راهزنان پس از اینکه متوجه شدند که چه بلایی سر دوست آنها آمده و برای چه انسان‌های وحشی اسلحه آورده‌اند، دست به شورش می‌زنند و همه آنها را به قتل می‌رسانند و خودشان کشته می‌شوند. چیزی شبیه قیام توابین پس از حادثه عاشورا.

۸. پذیرش پشیمانی از طرف شخصیت محق یا خداوند

پس از اینکه شخصیت خطاکار خطایش را جبران کرد، شخصیت محق یا مظلوم می‌تواند توبه یا عذر او را بپذیرد. این شخصیت محق یا مظلوم گاهی خداوند است؛ مانند قصه کعب بن مالک که پس از مدتی توبه‌اش پذیرفته شد؛ گاهی خود انسان و گاه نیز موجودات دیگر هستند.

تطبیق پی‌رنگ اصلاح با آموزه توبه

همان‌طور که بیان کردیم، آیت‌الله مصباح یزدی با طرح بحثی با عنوان «فرآیند توبه» زمینه‌های پیدایش توبه، موانع توبه و مراتب توبه را تحلیل و بررسی کردند. براین اساس، مرحله دوم پی‌رنگ اصلاح که همان عامل ایجاد پشیمانی است با نخستین مرحله توبه یعنی زمینه‌های پیدایش آن و مرحله آخر پی‌رنگ اصلاح با مرحله آخر توبه یکسان است. از این رو در ادامه با مراجعه به آموزه توبه و اصطیاد عناصر دراماتیک آن، تأثیر آموزه توبه در پی‌رنگ اصلاح را واکاوی می‌کنیم.

اقسام پشیمانی

همان‌طور که در بحث آموزه توبه بیان شد، منشأ توبه و پشیمانی، علم به زیان گناه است. چه این علم شامل علم به آثار دنیوی گناه باشد یا علم به زیان‌های اخروی. بنابراین می‌توان

اقسامی از پشیمانی (توبه) و به دنبال آن پی‌رنگ اصلاح را متصور بود. در ادامه اقسام پنج‌گانه این پی‌رنگ توضیح داده می‌شود.

الف: علم به آثار دنیوی گناه توسط شخص دیگر به شکل مستقیم:

در این نوع پی‌رنگ، شخصیت اصلی، گناه یا خطایی انجام می‌دهد؛ سپس متحد یا متحد در لباس حریف یا استاد، به شکل مستقیم عاقبت این گناه را برای او می‌گوید. در این لحظه شخصیت اصلی یا بلافاصله قبول می‌کند یا پس از چشیدن عواقب آن گناه، قبول و توبه می‌نماید. با توجه به شکل ساده و کودکانه این نوع پی‌رنگ، بیشتر در داستان‌های کودکانه یا حکایت‌ها از آن استفاده می‌شود.

ب: علم به آثار دنیوی گناه توسط امور مقدس به شکل مستقیم

در این حالت، شخصیت اصلی و گنه‌کار پس از مواجهه با امری مقدس و متعالی مانند شهود، خواب و یا مواجهه با پیامبران الهی و یا افراد صاحب کرامت و مقدس و همچنین شنیدن نصایح و سخنان آنان متحول شده و توبه می‌کند. معمولاً این امر مقدس در قالب هیچ‌یک از شخصیت‌های داستانی نیست؛ بلکه امری فراتر از این امور می‌باشد؛ مانند قصه فضیل بن عیاض در جایی که او با تلاوت قرآن مواجه می‌شود یا قصه فرانسیس آسیسی.

ج: علم به آثار دنیوی گناه توسط شخص دیگر به شکل غیرمستقیم

در این حالت، شخصیت اصلی گناهی را انجام می‌دهد، اما توسط یکی از شخصیت‌های داستان به شکل غیرمستقیم به آثار گناه خود پی می‌برد. این کار معمولاً به این شکل صورت می‌گیرد که یکی از شخصیت‌های فیلم‌نامه که هم می‌تواند متحد شخصیت اصلی باشد و هم حریف، او را در شرایطی قرار می‌دهد که شخصیت اصلی متوجه خطای خود شود. لازم به ذکر است که شخص دیگر ممکن است آگاهانه باعث تحول شخصیت اصلی خطاکار شود؛ مانند فیلم سینمایی «بازی»؛ و ممکن است

ناخودآگاه باعث تحول و دگرگونی شخصیت اصلی شود؛ مانند فیلم سینمایی «ولگرد درآگ استور».

د: علم به آثار دنیوی گناه توسط امور مقدس به شکل غیرمستقیم

در این نوع پی‌رنگ، شخصیت اصلی که خطایی انجام داده، توسط خداوند در شرایطی قرار می‌گیرد که متوجه خطای خود شده و توبه می‌کند؛ نمونه‌ی اعلا‌ی این پی‌رنگ، داستان حضرت یونس علیه السلام است. در این قصه حضرت یونس علیه السلام پس از تحمل تنهایی در شکم ماهی و نجات از آن، متوجه خطای خود شده و به سوی قوم خویش بازگشت.

ه: علم به زیان‌های اخروی گناه به شکل مستقیم از طرف امری مقدس

در این پی‌رنگ، شخصیت اصلی به شکل مستقیم مورد خطاب خداوند یا اولیای او قرار می‌گیرد و نتیجه اخروی گناه او که یا به شکل محرومیت از عنایات خاص الهی است و یا عذاب اخروی به وی گوشزد می‌شود. در این پی‌رنگ، شخصیت اصلی در صورتی توبه می‌کند که برای خدا یا اولیای او جایگاه والایی قائل بوده و خودش نیز زمینه پذیرش آن را داشته باشد. قصه کعب بن مالک از این نوع پی‌رنگ است؛ با این تفاوت که شخصیت اصلی از قبل به عاقبت گناه خویش آگاه بوده و فقط غفلت کرده است.

مراتب توبه

یکی از مراتب توبه، جبران است. مرحله جبران به شکل دقیق‌تر در حکمت ۴۱۸ نهج البلاغه شرح داده شده است. از این روبرو بر اساس این روایت، شخصیت اصلی پس از پشیمانی، باید خطای خود را جبران کند. این مراتب غالباً در مورد گناهیانی کاربرد دارد که حق الناس باشد. البته در موارد نادری شامل ظلم به خود و خدا نیز می‌شود. در قصه‌های مذکور، فضیل بن عیاض و فرانسیس آسیسی تمام مراحل توبه را طی می‌کنند تا به مرحله سلوک الی الله می‌رسند و حضرت یونس علیه السلام نیز سراغ قوم خود می‌رود و خطایش را جبران می‌کند.

نتیجه‌گیری

باتوجه به پژوهش صورت گرفته، به تقسیم‌بندی‌های متعددی در مورد پی‌رنگ اصلاح و تجلیات آموزه توبه در آن نایل آمدیم. براساس آنچه بیان شد به این نکته دست یافتیم که پی‌رنگ اصلاح دارای پنج عنصر انجام خطا یا گناه، عامل ایجاد پشیمانی، تحول، اظهار پشیمانی، جبران و پذیرش توبه است. این عناصر از چهار قصه توبه‌محور اصطیاد شده‌اند. از طرفی دانستیم پی‌رنگ اصلاح باتوجه به عناصر فوق‌الذکر و با تطبیق بر نظریه پی‌رنگ جان تروبی دارای هشت مرحله است. این هشت مرحله نیز به شرح ذیل می‌باشد:

۱- ضعف اخلاقی و نیاز؛ ۲- نخستین گناه؛ ۳- آرزو؛ ۴- حریف یا متحد در لباس حریف؛ ۵- نقشه؛ ۶- نبرد و ایجاد عامل پشیمانی؛ ۷- جبران؛ ۸- پذیرش پشیمانی از طرف شخصیت محق.

در ادامه پژوهش صورت گرفته، باتوجه به عامل ایجاد پشیمانی و تجلی وجوه دراماتیک آموزه توبه در پی‌رنگ اصلاح، عامل پشیمانی در این پی‌رنگ نیز به سه زیرگونه تقسیم می‌شود که نخستین قسم آن شامل چهار زیرمجموعه است:

الف: پشیمانی به واسطه فرارگرفتن شخصیت گنهکار در موقعیت بغرنج

این حالت به دو دسته کلی تقسیم می‌شود: یا فرارگرفتن در موقعیت دشوار توسط شخصیت دیگری به شکل غیر مستقیم انجام می‌شود؛ مانند فیلم سینمایی بازی و یا توسط امری مقدس به شکل غیر مستقیم؛ مانند قصه حضرت یونس علیه السلام. هریک از دو حالت نیز خود به دو دسته قابل تقسیم هستند. دسته نخست شامل پی‌رنگ‌هایی می‌شوند که حریف در آن وجود ندارد و متحد در لباس حریف باعث می‌شود شخصیت گنهکار در موقعیت بغرنج قرار گیرد. دسته دوم نیز شامل پی‌رنگ‌هایی می‌شود که حریف و ضد قهرمان، شخصیت گنهکار را در شرایط سخت قرار می‌دهد. به‌عنوان مثال در قصه حضرت یونس علیه السلام، شخصیت اصلی حریف ندارد و این متحد (خدا) است که با قراردادن شخصیت اصلی در وضعیتی سخت و بغرنج باعث می‌شود او توبه کرده و از گذشته خود پشیمان شود.

ب: پشیمانی به واسطه مواجهه با امری مقدس به شکل مستقیم

در این نوع پی‌رنگ اصلاح، شخصیت گنهکار که پس از مدتی با امری مقدس مواجه می‌شود، متوجه خطای خود شده و از خواب غفلت بیدار می‌شود. نمود این حالت در قصه فضیل بن عیاض و فرانسیس آسیسی است.

ج: پشیمانی به واسطه شخص دیگر به شکل مستقیم

در این نوع از پی‌رنگ اصلاح، شخصیت گنهکار پس از مواجهه با یکی از شخصیت‌های داستان و شنیدن نصایح او، پشیمان و متوجه خطای خود می‌شود. فیلم سینمایی «سفر به شیراز» اثر کیومرث پوراحمد که قرابت زیادی با پی‌رنگ بلوغ دارد در همین پی‌رنگ قرار می‌گیرد. این پی‌رنگ با توجه به ماهیت آن که مبتنی بر مواجهه مستقیم با راه درست است، مخصوص مخاطب کودک و نوجوان می‌باشد.

عنصر چهارم پی‌رنگ اصلاح نیز که جبران نام دارد با توجه به مراتب توبه تقسیم‌پذیر است. براساس حکمت ۴۱۸ نهج البلاغه این مراتب به شرح ذیل می‌باشد:

۱- ادای حقوق مردم؛ ۲- ادای حقوق الهی؛ ۳- آنچه در بدن از مال حرام رشد کرده، نابود شود و دوباره با مال حلال بروید؛ ۴- شخص توبه‌کننده باید آنقدر مشغول طاعت الهی شود که لذت گناه را فراموش کند. در قصه فضیل بن عیاض و فرانسیس آسیسی ما به وضوح این مراتب را مشاهده می‌کنیم تا اینکه فرد گنهکار به مرحله سلوک الی الله می‌رسد.

بنابراین نویسندگان آثاری با پی‌رنگ اصلاح می‌توانند برای طراحی پی‌رنگ آثار خود از الگوهای مطرح شده در این پژوهش استفاده کنند. از طرفی با توجه به اینکه تأثیر آموزه توبه بر پی‌رنگ اصلاح به شکل دقیق و در قالب انواع پشیمانی و مراحل جبران گناه بیان شد، آنها می‌توانند برای نزدیک‌تر شدن پی‌رنگ اصلاح به آموزه توبه از تقسیم‌بندی‌های مربوط به انواع پشیمانی و مراحل جبران گناه استفاده کنند. البته باید متذکر شد همان‌طور که جان تروبی درباره مراحل پی‌رنگ معتقد است، این تقسیم‌بندی‌ها و عناصر

مطرح شده در پی‌رنگ اصلاح قابلیت تغییر با توجه به داستان‌های مختلف را دارد. از این رو کاربرد اصلی تقسیم‌بندی‌های بالا، ارائه الگوی کلی برای نگارش یک پی‌رنگ توبه‌محور است.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابن‌هشام، عبدالملک بن هشام (۱۳۷۷). سیرت رسول‌الله. ترجمه رفیع‌الدین اسحاق بن محمد همدانی. تهران: انتشارات خوارزمی.
۴. ایرانی، ناصر (۱۳۸۰). هنر رمان. تهران: نشر آبانگاه.
۵. باقری‌صدر، محمد (۱۳۹۸). مفهوم‌شناسی توبه. حدیث و اندیشه، ۲۸، ۳۹-۵۵.
۶. بهمنی، مهرداد (۱۳۹۰). تحلیل روایت و کاربرد آن در رسانه. تهران: مرکز تحقیقات صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.
۷. بی‌تویاس، رونالد (۱۳۹۵). بیست کهن‌الگوی پی‌رنگ و طرز ساخت آن. ترجمه ابراهیم راه‌نشین. تهران: نشر ساقی.
۸. تروبی، جان (۱۳۹۲). آتاتومی داستان. ترجمه محمد گذرآبادی. تهران: نشر ساقی.
۹. جعفری، زهره (۱۳۹۲). بررسی مقایسه‌ای نظام‌های عرفانی فرانسویس آسیزی و شیخ‌نجم‌الدین کبری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۱۰. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: انتشارات سمت.
۱۱. خلیل‌پور، محمد؛ عبیدی‌نیا، محمدمیر (۱۳۹۵). سیمای حضرت یونس علیه السلام در قرآن و متون تفسیری و بازتاب آن در شعر فارسی. گردهمایی سراسری انجمن ترویج زبان و ادب فارسی.
۱۲. صاحب‌الفصول، محمدمامین (۱۳۹۵). بررسی ویژگی‌های پی‌رنگی سه فیل (اسب تورین، لاک و پسرانگی) و ارتباط ساختار پی‌رنگی آنها به نحوه دکوپاژ فیلم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده پردیس فارابی دانشگاه تهران.
۱۳. طوسی، محمدبن حسن (۱۴۱۴). الامالی (ج ۱). قم: نشر دارالثقافه.
۱۴. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۸۷). اصول کافی (ج ۳). ترجمه مهدی آیت‌اللهی. تهران: نشر جهان‌آرا.
۱۵. مصباح‌یزدی، محمدنقی (۱۳۹۰). سجاده‌های سلوک (ج ۱). قم: انتشارات مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

۱۶. مقلدای، بهرام (۱۳۹۳). دانشنامه نقد ادبی از افلاطون تا به امروز. تهران: نشر چشمه.
۱۷. مککی، رابرت (۱۳۹۷). داستان، ساختار، سبک و اصول فیلم‌نامه‌نویسی، ترجمه محمد گذرآبادی. تهران: نشر هرمس.
۱۸. وبسایت پرسمان (۱۳۹۱). داستان توبه فضیل بن عیاض. بازیابی شده در ۲۴ دی ۱۴۰۱ از:
19. <https://www.porseman.com/article/%D8%AF%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D9%88%D8%A8%D9%87-%D9%81%D8%B6%D9%8A%D9%84-%D8%B9%D9%8A%D8%A7%D8%B6/138750>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

The Manifestation of Repentance Doctrine as a Dramatic Action in Corrective Screenplays

Rasool Sadeghi¹

Gholamreza Yusufzadeh² (author in charge)

Abstract

Purpose: Plot is one of the most important elements of a screenplay that has various types in terms of content and character development. Corrective Plot is one of these types which has great similarity to the doctrine of repentance. Considering the importance of repentance and correction in religious doctrines, this research aims to provide the necessary materials for writing corrective plot with the subject of repentance.

Methodology: In this research, data collection is done through library resources. Then, using narrative analysis method, four repentance-centered stories are analyzed based on John Truby's theory of plot, and the elements of corrective plot are identified. Finally, the doctrine of repentance is compared with corrective subtext to demonstrate its influence and manifestation in this type of plot.

Findings: Based on the results, corrective plot has five elements: A) committing an error or sin; B) creating remorse; C) expressing remorse; D) compensating; E) accepting repentance. Moreover, considering the factor of remorse and the influence of the doctrine of repentance in corrective subtext, it can be divided into three subsets: A) sometimes, remorse arises due to placing the delinquent character in a difficult situation, such as the story of Jonah; B) sometimes, remorse arises directly from confronting a sacred matter, such as the stories of Francis of Assisi and Fazil bin Ayyaz; C) sometimes, remorse arises due to another person, such as the story of Ka'b ibn Malik.

Conclusion: With this classification, screenwriters of religious scripts can write numerous screenplays based on the types of factors causing remorse in subtexts.

Keywords: Plot, Corrective Plot, Repentance, John Truby.

¹— MA, dramatic literature, University of Broadcasting, Faculty of Religion and Media, Qom, Iran, sadaghii@chmail.ir.

²— Assistant Professor, General Department of Islamic Media Research, Qom, Iran, uosfzadeh@gmail.com.